

<http://uocpapers.uoc.edu>

article

Un recorregut bibliogràfic sobre les relacions entre literatura i tecnologia. Un estat de la qüestió a la universitat espanyola

Joan-Elies Adell

Data de presentació: desembre de 2006

Data de publicació: març de 2007

Resum

Malgrat l'habitual reticència dels departaments d'estudis literaris de les universitats espanyoles a incorporar la reflexió sobre la novetat, conceptual i tecnològica, que ha significat l'aparició de noves formes d'expressió vinculades a l'ordinador i a Internet, com pot ser l'hipertext, durant aquests darrers anys han aparegut alguns llibres que subratllen la necessitat inexcusable d'abordar tots els desafiaments que, per a la literatura, implica el fet de viure immersos en la cultura en un entorn digital.

Aquest article fa un recorregut crític per una sèrie de volums publicats a l'Estat espanyol que aposten per l'estudi i l'anàlisi de la relació entre literatura i tecnologia, alhora que ofereix un balanç de l'estat actual de la qüestió des del vessant acadèmic: des de les diferents teoritzacions sobre l'hipertext fins al concepte actual de textualitat electrònica.

Els llibres ressenyats són els següents: *Literatura hipertextual y teoría literaria*, editat per María José Vega (2003); *Literatura digital: el paradigma hipertextual*, de Susana Pajares Tosca (2004); *Literatura y cibercultura*, editat per Domingo Sánchez-Mesa (2004); *Textualidades electrónicas. Nuevos escenarios para la literatura*, editat per Laura Borràs Castanyer (2005); *Teoría del hipertexto. La literatura en la era electrónica*, editat per M.ª Teresa Vilariño i Anxo Abuín (2006), i *L'escritura i el llibre en l'era digital*, de diversos autors (2006).

Paraules clau

estudis literaris, literatura digital, hipertext, cultura digital, textualitat electrònica, teoria de la literatura

Abstract

Despite the usual reticence of Spanish universities' literary studies departments to reflect on new concepts and technology, as seen in the appearance of new forms of expression linked to computers and the Internet, such as hypertext; over recent years, a number of books have appeared that highlight the undeniable need to face up to all the challenges, for literature, brought on by living immersed in culture in a digital environment.

This article offers a critical review of a series of works published in Spain that look at the study and analysis of the relations between literature and technology, whilst also offering an assessment of the state of the art from an academic perspective: from the different theorisations about hypertext to the current concept of electronic textuality.

The books reviewed are as follows: Literatura hipertextual y teoría literaria, edited by María José Vega (2003); Literatura digital: el paradigma hipertextual, by Susana Pajares Tosca (2004); Literatura y cibercultura, edited by Domingo Sánchez-Mesa (2004); Textualidades electrónicas. Nuevos escenarios para la literatura, edited by Laura Borràs Castanyer (2005); Teoría del hipertexto. La literatura en la era electrónica, edited by M.ª Teresa Vilariño and Anxo Abuín (2006) and L'escritura i el llibre en l'era digital, by various authors (2006).

Keywords

literary studies, digital literature, hypertext, digital culture, electronic textuality, literary theory

1. La convergència entre literatura i tecnologia a la universitat espanyola: una assignatura pendent

Des del moment en què George Paul Landow, en el seu ja clàssic *The Convergence of Contemporary Literary Theory and Technology* (1992), va unir la reflexió teòrica sobre la literatura, especialment les teories literàries contemporànies postestructuralistes d'autors com Roland Barthes o Jacques Derrida, entre d'altres, amb els avenços de la tecnologia digital i, especialment, amb un nou i complex artefacte informàtic com era l'hipertext, la reflexió literària més atenta al present no ha pogut defugir per més temps l'impacte que la tecnologia ha tingut en la manera de pensar la literatura i, consegüentment, en els canvis generats en els processos de creació. Amb tot, com passa també en altres àmbits de coneixement, a la universitat espanyola i, més en concret, a bona part dels departaments d'història de la literatura o a les àrees de teoria literària i literatura comparada, aquesta necessitat de repensar les conseqüències que té l'aparició d'un nou suport digital com és l'hipertext, i també l'impacte que té en la difusió i en l'ensenyament de la literatura l'aparició de la xarxa, d'Internet, sempre ha estat vista amb certa suspicàcia. Això no ens hauria de sorprendre: es tracta d'una lògica ben instal·lada en alguns departaments de «lletres» en què el rebuig o, com a mínim, una actitud refractària envers tot allò que puga significar «novetat» és la tònica habitual. Així, si ens hi fixem, en alguns departaments de literatura s'ha assumit com a gest de científicitat o de rigor ser impermeables a la innovació, a la novetat, a tot allò que puga significar haver de replantejar els propis pressupòsits i, en conseqüència, haver de reconceptualitzar la pròpia forma de concebre el fet literari i, especialment (no hem d'oblidar que es tracta d'institucions on la docència hauria de tenir un pes central), com s'ha d'estudiar i com s'ha d'ensenyar la literatura. Bé es tracte d'una novetat d'índole teòrica (i en aquest sentit, l'endarreriment en l'assumpció de les innovacions metodològiques i conceptuals en l'ensenyament de la literatura des d'una perspectiva teòrica o comparada seria un símptoma ben remarcable, cosa que permet que la visió historicista positivista encara siga considerada, per molts, l'única vàlida i possible per a encarar amb objectivitat l'estudi de la literatura), o bé es tracte d'una novetat de base tecnològica, com ha estat l'esclat de la societat de la informació i del coneixement, ha estat massa habitual en el context espanyol aquesta propensió a mirar cap a un altre lloc, a fer veure que no passava res, a creure que allò que succeïa en un temps d'acceleració històrica difícilment podia afectar la concepció inamovible de la literatura.

2. Sobre el diàleg necessari entre literatura i cultura digital

Comptat i debatut, no és casual, com apunta Domingo Sánchez-Mesa en la introducció al seu volum *Literatura y cibercultura* (2004: 21), que la reflexió sobre els fenòmens de comunicació digital en general i sobre les formes literàries en particular haja crescut força en els darrers anys; però la iniciativa, fins a dates encara recents, no ha estat liderada pels estudis literaris, sinó que ha emergit d'altres àmbits disciplinaris, els quals han obert camins i línies de reflexió que han afectat col·lateralment el pensament literari. Així, doncs, en un primer moment, la investigació filològica i literària en el context espanyol i català es va veure beneficiada per l'interès que van tenir altres camps per la interpretació de la cultura electrònica, des de la sociologia (Manuel Castells) o la filosofia de la ciència (Javier Echeverría), passant pel món de l'edició digital (José Antonio Millán) i acabant amb la reflexió dels historiadors sobre la possible transformació del llibre com a tecnologia de transmissió cultural en el món digital (Antonio de las Heras).

Amb tot, malgrat les reticències ja apuntades, durant aquests darrers anys sembla que l'interès ja no tant per la convergència, sinó per la integració pràctica, pel diàleg obert entre les tecnologies digitals, Internet (una xarxa mundial interconnectada digitalment amb una estructura informativa que canvia contínuament) i la literatura haja augmentat en progressió geomètrica. Encara hem de considerar l'hipertext com un repte intel·lectual de primer ordre, ja que, com ha explicat encertadament Laura Borràs al capítol titulat, no debades, «Teorías literarias y retos digitales», l'hipertext és diverses coses a la vegada: és un model teòric, perquè es tracta d'una proposta diferent d'organitzar la informació perquè es puga llegir seguint relacions associatives i no únicament seqüencials; també és una abstracció, ja que defineix una manera ideal de posar en relació tota la cultura produïda per la humanitat i de poder-la tenir a l'abast gràcies a Internet; també és una classe de programació que permet relacionar diversos documents digitals mitjançant relacions associatives, i, finalment, hipertextos són també els textos digitals que resulten d'aquesta especial programació (Borràs, 2005: 38). A més d'Internet i l'hipertext, convé afegir l'aparició de noves formes de fer literatura radicalment lligades a la tecnologia: la literatura digital. Aquesta triple constel·lació d'elements complexos —Internet, hipertext i literatura— ha començat a generar, també en el context universitari espanyol, una sèrie de publicacions que, si bé és cert que tenen el seu origen en departaments o universitats més o menys perifèrics o emergents, subratllen la necessitat inexcusable, ja entrats en el segle XXI, d'abordar tots els desafiaments que, per a la literatura, implica el fet de viure immersos en una mar de múltiples possibilitats com és la cultura en un entorn digital.

3. Un breu recorregut bibliogràfic: de l'hipertext a la textualitat electrònica

Miraré de fer un recorregut pels llibres publicats a Espanya sobre aquesta temàtica durant els darrers quatre anys. Amb tot, no voldria deixar de fer esment d'algunes publicacions precedents, com ara els llibres de Carlos Moreno Hernández, *Literatura e hipertexto: de la cultura manuscrita a la cultura electrònica* (UNED, 1998), i Núria Vouillamoz, *Literatura e hipermedia. La irrupción de la literatura interactiva: precedentes y crítica* (Paidós, 2000), ja que són aportacions interessants que han obert camí en la voluntat de reflexionar sobre la influència que les tecnologies —incloent-hi l'escriptura i el llibre, ja que també ho són— han tingut en els canvis culturals del passat i el present.

3.1. Teories de l'hipertext

Començaré aquest repàs amb el llibre editat per la professora de la Universitat Autònoma de Barcelona María José Vega, *Literatura hipertextual y teoría literaria* (2003), que, com ja apunta el seu títol, vol reunir diversos autors i teòrics que han reflexionat sobre la naturalesa i les possibilitats de la literatura hipertextual. Aquest llibre parteix de la idea que, atesa l'existència d'una nova literatura que es deriva de l'aplicació de la informàtica i les tecnologies digitals en la creació literària (en aquest llibre s'anomena «literatura hipertextual», crec que amb poc encert, ja que no tota la literatura que neix de l'ordinador és necessàriament hipertextual i és per això que cada cop s'imposa més la tendència a anomenar-la «literatura digital»), és inajornable un examen crític d'aquestes noves manifestacions artístiques. Per a fer-ho, a banda d'una introducció que explica què és l'hipertext i quina és la literatura hipertextual, l'editora distribueix les diferents aportacions del volum en tres grans blocs: un primer bloc dedicat a la relació entre l'hipertext, la tradició i el cànon literari; un segon bloc que connecta (i contraposa) la literatura hipertextual i la realitat virtual, i un darrer apartat que s'ocupa de com s'ha de llegir aquesta nova literatura, la lectura hipertextual. El mèrit d'aquest volum és que combina, amb encert, els articles d'alguns dels teòrics i creadors pioners en la reflexió sobre l'hipertext procedents d'universitats nord-americanes, que aporten idees que han esdevingut referències ineludibles en aquest camp de recerca, amb aportacions més recents i innovadores, fetes des d'Europa. En el primer cas, ens referim als articles de Stuart Moulthrop sobre la resistència a l'hipertext, el de Marie-Laure Ryan sobre els conceptes d'immersió i interacció en relació amb l'hipertext i la realitat virtual, i el de J. Yellowlees Douglas sobre els reptes que, per als lectors, significa haver-se d'enfrontar, en la literatura hipertextual, a l'acte de lectura, el qual reclama altres formes de relacionar-se amb els textos, fins al punt que defineix dos tipus de

lectors: els centrípets, que tenen l'habilitat de redefinir el seu paper de lectors quan s'immergeixen en un text hipertextual i, per tant, saben adaptar-se a les noves exigències de lectura, i els centrífugs, que llegeixen aquests textos des d'una disposició idèntica a la lectura de la literatura impresa i que, per tant, acaben decebuts o frustrats. En el cas de les aportacions fetes des d'aquí, ens referim a les contribucions de Laura Borràs, Neus Rotger o Gonzalo Pontón. Així, doncs, tot plegat ens duu a tenir una visió global de quines han estat les idees que han dominat històricament el pensament sobre l'hipertext per a, alhora, poder-nos fer una idea prou clara de cap a on s'adrecen les noves línies d'investigació. En aquesta edició, però, es troba a faltar la referència a la procedència dels textos originals, que permetria situar cronològicament la data concreta de publicació de cadascun dels treballs i, així, comparar l'evolució de les diferents concepcions teòriques.

Aquesta ordenació temporal també permetria observar el pas d'una primera època d'entusiasme exagerat, gairebé utòpic, sobre les possibilitats revolucionàries de l'hipertext, a un segon moment molt més mesurat en què, tot i ser ben conscients de les immenses potencialitats de la tecnologia per a la creació i la reflexió literàries, comença a aflorar menys optimisme i es toca més de peus a terra.

Un bon exemple d'aquest baixar dels núvols seria el llibre de Susana Pajares *Literatura digital: el paradigma hipertextual* (2004), una de les teòriques més reconegudes internacionalment, que ja des de la introducció diu que aquest llibre va sorgir amb la intenció d'examinar la validesa de les afirmacions més optimistes entorn de la literatura digital i la revolució de la nostra forma de pensar suposadament esdevinguda amb l'aparició de l'hipertext. Segons Pajares, els ordinadors i els entorns digitals formen part, inevitablement, de les nostres vides. Ja no podem imaginar-nos un món «no digital», això és, que puguem pensar en un acte creatiu o reflexiu sense tenir en compte la xarxa o les diverses formes d'incorporació de la informàtica a qualsevol acte de la nostra vida diària, acadèmica o personal. Així, doncs, parlar de cultura digital en el temps present, segons Pajares, és una redundància. En conseqüència, l'eix central d'aquest llibre és l'elaboració d'un balanç crític exhaustiu sobre un camp del saber que, tot i ser relativament recent, ha generat —especialment des dels departaments de *Media Studies* i *Digital Culture* de les universitats americanes— una abundant bibliografia marcada per la idea subjacent que els ordinadors transformaran la nostra societat i la convertiran en molt més democràtica, i amb l'equiparació de l'hipertext amb la llibertat: llibertat de creació, però també llibertat de lectura. La posició de Pajares és molt més cautelosa i realista: més que parlar de potencialitats es pregunta què és l'hipertext aquí i ara i, especialment, vol analitzar fins a quin punt és aprofitable des del camp de la investigació i l'ensenyament de la literatura. El llibre de Pajares és, sens dubte, una aportació de primer ordre, ja que no es queda en el terreny

de l'especulació i dels bons desitjos, entusiastes i utòpics, sinó que mira de comprovar els límits de la seua concepció teòrica de l'hipertext amb la descripció i l'anàlisi empíriques d'hipertextos reals, tant creatius com educatius.

El volum esmentat editat per Domingo Sánchez-Mesa, professor de la Universitat Carlos III de Madrid, *Literatura y cibercultura* (2004), segueix l'estela del de María José Vega, ja que també és un *reader* que compagina textos essencials de la recerca sobre la cibercultura amb altres d'investigadors d'aquí i que es complementa amb un altre volum publicat per l'editorial madrilenya Arco Libros, en la col·lecció «Lecturas», amb edició de Teresa Vilariño i Anxo Abuín, tots dos professors de la Universitat de Santiago de Compostel·la, i que porta per títol *Teoría del hipertexto: la literatura en la era electrónica* (2006). Tots dos llibres comparteixen l'objectiu bàsic d'oferir als lectors en llengua castellana una antologia d'articles essencials i contribucions bàsiques per a l'estudi de la cultura digital; en el primer cas més genèric, tot i que mai no s'allunya d'una mirada bastida des d'una preocupació «literària», mentre que el segon volum mira de centrar-se més a recopilar alguns dels noms més pioners i reconeguts de l'entorn de la teorització de la hipertextualitat i la reflexió sobre la literatura digital.

El llibre de Sánchez-Mesa té la virtut d'oferir un ampli ventall de les diverses qüestions fonamentals que han preocupat els qui s'han dedicat a pensar sobre la cibercultura. Aquesta és la raó per la qual el volum s'articula entorn de quatre eixos temàtics. El primer eix, dedicat a l'anàlisi i la revisió de conceptes bàsics de la teoria literària, és usat per a donar compte críticament de la cibercultura. Així, amb el guiatge de Katherine Hayles i Marie-Laure Ryan, s'aprofundeix en la idea de «virtualitat» associada a la cibercultura emergent. En el primer cas, es fa des de l'afirmació que la virtualitat és una percepció cultural no solament psicològica, sinó també material, ja que, per a Hayles, la informació és també matèria, com han demostrat les investigacions recents sobre biologia molecular i enginyeria genètica. Ryan, per contra, està més interessada a distingir conceptualment la realitat virtual (la tecnologia) de les realitats virtuals (creacions de la imaginació, on la literatura té un pes essencial), i també a reflexionar filosòficament sobre el concepte de «virtualitat», que li permet retornar a la seua accepció clàssica de «potencialitat». D'aquest primer eix o primera part també voldria destacar la inclusió de la introducció del teòric noruec Espen Aarseth al seu llibre *Cyber-text. Perspectives on Ergodic Literature* (1997), on per primera vegada es formula teòricament la delimitació de dos conceptes que han estat clau per a l'estudi de la literatura electrònica: el de cibertext i el de literatura ergòdica. La segona part del volum està dedicada a la identitat a la xarxa (la inclusió de la qual pot ser més discutible), mentre que les altres dues parts del llibre estan dedicades a abordar la qüestió dels nous gèneres literaris en la cibercultura, per a acabar amb un bloc final

que hauria d'interessar necessàriament qualsevol docent de literatura d'avui dia: com s'ha d'ensenyar i aprendre literatura en un entorn digital?

Com deia anteriorment, el llibre de Vilariño i Abuín se centra més en la qüestió de l'hipertext literari. Amb tot, cal subratllar l'encert de no incloure-hi només textos de l'òrbita nord-americana —també ben representada amb noms, d'altra banda indiscutibles, com George Paul Landow, Michel Joyce o Jay David Bolter—, sinó que també s'hi inclouen articles d'altres tradicions culturals com la francesa, on Jean Clément, en parlar de l'hipertext de ficció, no pot deixar d'entroncar les seues reflexions amb tota la tradició de literatura combinatòria i generativa existent a França, que culmina amb l'OULIPO. Així mateix, també resulta molt interessant la inclusió d'un treball inèdit de Susana Pajares, on mira d'explicar-nos com, a partir de l'obra de James Joyce, és possible aprendre noves i sorprenents formes de fer enllaços i estructurar hipertextos. En definitiva, la literatura de l'alta modernitat encara pot il·luminar d'una altra manera la comprensió de l'hipertext com a nou mitjà electrònic. Sens dubte, i com a síntesi, podríem dir que amb aquestes dues antologies acurades l'editorial Arco Libros ha ofert un ventall, ampli i variat, d'alguns dels treballs de referència en aquest camp.

3.2. Més enllà de l'hipertext: la textualitat electrònica

D'unes característiques ben diferents respecte als llibres ja ressenyats i també entre ells són els dos volums col·lectius amb què acabarem aquest breu repàs de les publicacions sobre les relacions entre estudis literaris i tecnologies digitals.

El primer és el volum editat per Laura Borràs, *Textualidades electrónicas. Nuevos escenarios para la literatura* (2005), en què es publiquen textos inèdits de bona part dels membres del grup d'investigació de la Universitat Oberta de Catalunya Hermeneia, on, des de diverses òptiques, es mira d'oferir l'enorme ventall de possibilitats que s'obre a l'hora de pensar en el nou escenari que, per a la literatura, però també per a la cultura, es perfila amb l'arribada de l'era digital. En destacaria els dos treballs inicials, de Laura Borràs i Raine Koskimaa, en els quals es fa una aportació de gran rigor conceptual a l'hora de mirar de definir el territori complex en el qual s'ha de centrar la recerca dels estudis literaris en la textualitat electrònica. Així, Borràs fa una història de les diverses denominacions que s'han utilitzat per a donar nom a la literatura sorgida de l'ordinador durant aquestes últimes dècades i un intent de definir-ne els trets bàsics i diferencials; mentre que Koskimaa, professor de la universitat finlandesa de Jyväskylä, ofereix una aclaridora panoràmica general de la literatura digital. No voldria deixar d'esmentar, en una altra línia d'investigació, l'aportació de Patrizia Calefato, que sota la inspiració d'un dels

teòrics més influents d'aquests darrers anys, Mikhail Bakhtin, aplica el concepte de plaça pública, en tant que gènere de discurs en el qual s'expressava la pluralitat de veus, posicions socials, inversió social amb l'ús de la paròdia i la ironia a Internet. També voldria destacar el treball, originalíssim, de Raffaele Pinto, que, comparant treballs de Jameson i Pasolini, dona unes claus per a poder entendre la dialèctica modernitat-postmodernitat segons la cultura digital. L'interès d'aquest volum s'ha vist refermat, recentment, amb la seua publicació en llengua italiana: *Testualità elettronica* (Bari, 2006).

Després d'aquest recorregut, algú podria pensar que en el món de les lletres ja no hi ha cap mena de dubte de la necessària interdependència entre la tecnologia digital i la creació i la reflexió literàries. Amb tot, el llibre de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya *L'escriptura i el llibre en l'era digital* (2006) confirma, una vegada més, l'existència d'un recel injustificat envers la novetat tecnològica quan se la relaciona amb el llibre o la literatura. El llibre recull les intervencions d'escriptors, editors, professors universitaris, etc. a les jornades organitzades pel KRTU a la Universitat de Lleida durant el mes de maig del 2005. Com és normal en aquest tipus de publicacions, al costat de treballs veritablement interessants sempre hi ha intervencions que es conformen a deixar anar tòpics i, el que és pitjor, proclamen sense cap mena de mirament un menyspreu o una indiferència —que sovint amaga una por mal dissimulada— envers les novetats que es produeixen en la creació literària i la circulació del saber per la xarxa. És l'actitud de tancar els ulls davant d'un món en canvi. Amb tot, i per sort, hi ha altres aportacions que defugen aquest diagnòstic poruc i inconsistent. En aquest sentit destacaria les de l'editor André Schiffrin —que recull els arguments principals de *L'edició sense editors* i *El control de la paraula*—, i l'estimulant treball de Philippe Bootz «Quan la poesia s'apropia de la informàtica: una dinàmica creativa», en què fa un balanç crític de la seua experiència com a poeta electrònic i com a teòric que posa en dubte, amb la força d'una obra mundialment reconeguda, les afirmacions d'aquells que parlen d'allò que ignoren.

Llibres ressenyats

- BORRÀS CASTANYER, Laura (ed.) (2005). *Textualidades electrónicas. Nuevos escenarios para la literatura*. Barcelona: Editorial UOC. 283 pàg. ISBN: 84-9788-215-6.
- DIVERSOS AUTORS (2006). *L'escriptura i el llibre en l'era digital*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura / KRTU. ISBN: 84-393-7052-0.
- PAJARES TOSCA, Susana (2004). *Literatura digital: el paradigma hipertextual*. Cáceres: Universidad de Extremadura. Servicio de Publicaciones. 171 pàg. ISBN: 84-7723-553-8.
- SÁNCHEZ-MESA, Domingo (ed.) (2004). *Literatura y cibercultura*. Madrid: Arco Libros. 374 pàg. ISBN: 84-7635-571-8.
- VEGA, María José (ed.) (2003). *Literatura hipertextual y teoría literaria*. Madrid: Mare Nostrum Comunicación. 287 pàg. ISBN: 84-95509-59-8.
- VILARIÑO, M.ª Teresa; ABUÍN, Anxo (ed.) (2006). *Teoría del hipertexto. La literatura en la era electrónica*. Madrid: Arco Libros. 316 pàg. ISBN: 84-7635-640-4.

Bibliografia

- AARSETH, Espen (1997). *Cybertext. Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore i Londres: The Johns Hopkins University Press. 203 pàg. ISBN: 0-8018-5579-9.
- BORRÀS, Laura (ed.) (2006). *Testualità elettronica. Nuovi scenari per la letteratura*. Edició italiana a cura de Patrizia Calefato. Bari: Graphis Editrice. 241 pàg. ISBN: 8875810435.
- LANDOW, George P. (1995). *Hipertexto: la convergència de la teoria crítica contemporània y la tecnologia*. Barcelona: Paidós. 284 pàg. ISBN: 84-493-0186-6.
- LANDOW, George P. (ed.) (1997). *Teoría del hipertexto*. Barcelona: Paidós. 424 pàg. ISBN: 84-493-0259-5.
- LANDOW, George P. (2006). *Hypertext 3.0 Critical Theory and New Media in an Era of Globalization*. Baltimore / Londres: The Johns Hopkins University Press. 436 pàg. ISBN: 0-8018-8256-7.
- MORENO HERNÁNDEZ, Carlos (1998). *Literatura e hipertexto. De la cultura manuscrita a la cultura electrónica*. Madrid: UNED (Aula Abierta). 165 pàg. ISBN: 84-362-3685-1.
- VOUILLAMOZ, Núria (2000). *Literatura e hipermedia. La irrupción de la literatura interactiva: precedentes y crítica*. Barcelona: Paidós. 208 pàg. ISBN: 8449309247.

Citació recomanada:

ADELL, Joan-Elies (2007). «Un recorregut bibliogràfic sobre les relacions entre literatura i tecnologia. Un estat de la qüestió a la universitat espanyola» [article en línia]. *UOC Papers*. Núm. 4. UOC. [Data de consulta: dd/mm/aa]. <<http://www.uoc.edu/uocpapers/4/dt/cat/adell.pdf>>

ISSN 1885-1541

Aquesta obra està subjecta a la llicència Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 2.5 de Creative Commons. Podeu copiar-la, distribuir-la i comunicar-la públicament sempre que n'especifiqueu l'autor i la revista que la publica (*UOC Papers*); no en feu un ús comercial; i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/deed.ca>.

Joan-Elies Adell
Professor dels Estudis de Llengües i Cultures de la UOC
Investigador del grup de recerca Hermeneia (UOC)
jadellp@uoc.edu

Professor de Teoria de la literatura dels Estudis de Llengües i Cultures de la Universitat Oberta de Catalunya i investigador del grup de recerca Hermeneia sobre estudis literaris i tecnologies digitals. És doctor en Filologia Catalana per la Universitat de València i llicenciat en Comunicació Audiovisual per la mateixa universitat. És autor de diversos llibres i articles sobre cultura i literatura digital, ensenyament en línia de literatura, música popular, semiòtica, teoria literària i literatura catalana contemporània, entre els quals es destaquen el llibre *Música i simulacre a l'era digital* (1997) i l'edició del volum *Indústria musical i cultura popular* (2005).

Web personal:
http://www.uoc.edu/in3/hermeneia/CV/jadellp_cv/jadellp_cv.htm